

УДК 344.13

М. Г. Колодяжний, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник сектору дослідження проблем запобігання злочинності Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, асистент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено вивченню кількісних і якісних показників (рівень, структура, динаміка, географія, «ціна») злочинів проти встановленого порядку несення чи проходження військової служби та аналізу даних про особу злочинця-військового.

Ключові слова: кримінологічна характеристика, військові злочини, злочини проти встановленого порядку несення чи проходження військової служби.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 17 Конституції України захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України. Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом.

Це означає, що на Збройні Сили України покладаються важливі функції державної внутрішньої та зовнішньої політики. Від належного виконання військовими формуваннями покладених на них державою й суспільством обов'язків залежить забезпечення націо-

нальної безпеки нашої країни. Тому актуальність дослідження злочинів щодо встановленого порядку несення чи проходження військової служби полягає у їх безпосередньому зв'язку із станом забезпечення конституційних засад України. Злочини у військовій сфері природно сприяють падінню авторитету державної влади, поширенню у суспільстві страху перед зовнішніми та внутрішніми загрозами, аномії, аморальності, неповаги до військовослужбовців та знижують престижність військової служби.

Ступінь наукової розробки проблеми. Питання, пов'язані зі злочинністю у військовій сфері, розглядаються представниками різних галузей права. Проблемам кримінальної відповідальності за військові злочини присвятили свої праці, наприклад, Г. М. Анісімов, В. М. Білоконев, В. П. Бодаєвський, В. О. Бугаєв, Ю. П. Дзюба, М. І. Карпенко, В. І. Касинюк, В. В. Кухар, Ф. Ф. Макавчук, М. І. Панов, О. М. Сарнавський, С. О. Харитонов. Адміністративно-правове вивчення цих злочинів здійснили С. П. Пасіка, О. С. Полякова, С. О. Шапаренко. Процесуальні питання злочинів у військовій сфері досліджував О. С. Ткачук, пенітенціарні – І. Г. Богатирьов, І. Ф. Корж, Ю. В. Сокоринський, соціально-філософські – О. П. Дзьобань, В. М. Мартинюк, О. Ю. Панфілов та ін. Серед кримінологічних досліджень злочинів проти встановленого порядку несення військової служби можна виділити наукові доробки В. В. Бондарєва, Є. Б. Пузирєвського, Г. П. Середи. Але в останніх бракує аналізу сучасних кількісно-якісних показників указаних злочинів на тлі виконання положень нової редакції Военної доктрини України та низки нормативно-правових актів щодо реформування Збройних Сил нашої держави.

Мета і завдання статті полягають у вивченні сучасних кількісних і якісних показників військових злочинів, а також аналізі кримінологічно значущих відомостей про осіб-військовослужбовців, які вчинили військові злочини, на підставі даних кримінально-правової статистики України.

Виклад основного змісту матеріалу. Загальні ознаки, система й види військових злочинів передбачені у розділі XIX Особливої частини КК України. У ч. 1 ст. 401 КК України зазначено, що військовими злочинами визнаються передбачені цим розділом зло-

чини проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними під час проходження ними навчальних (чи перевірних) або спеціальних зборів.

Звідси до істотних ознак указаних злочинів відносяться: 1) їх об'єкт (установлений порядок несення чи проходження військової служби) та 2) їх спеціальний суб'єкт, яким є військовослужбовці Збройних Сил України та інших державних органів, перелік яких надано у ч. 2 ст. 401 КК України¹.

Система й види військових злочинів складаються із 35 статей (статті 401–435) КК України. Залежно від безпосереднього об'єкта, на які посягають військові злочини, на думку М. І. Панова, можна виділити такі їх групи.

I. *Злочини проти порядку підлеглих та військової гідності*: непокоря (ст. 402), невиконання наказу (ст. 403), опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків (ст. 404), погроза або насильство щодо начальника (ст. 405), порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглих (ст. 406 КК).

II. *Злочини проти порядку проходження військової служби*: самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407), дезертирство (ст. 408), ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом (ст. 409 КК).

III. *Злочини проти порядку збереження та користування військовим майном*: викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 410), умисне знищення або пошкодження військового майна (ст. 411), необережне знищення або пошкодження військового майна (ст. 412), втрата військового майна (ст. 413 КК).

IV. *Злочини проти порядку експлуатації військової техніки*: порушення правил поведження зі зброєю, а також із речовинами

¹ Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. – Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. – 5-те вид., допов. – Х. : Право, 2013. – С. 917.

і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 414), порушення правил водіння або експлуатації машин (ст. 415), порушення правил польотів або підготовки до них (ст. 416), порушення правил кораблеводіння (ст. 417 КК).

V. *Злочини проти порядку несення бойового чергування та інших спеціальних служб*: порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання (ст. 418), порушення правил несення прикордонної служби (ст. 419), порушення правил несення бойового чергування (ст. 420), порушення статутних правил внутрішньої служби (ст. 421 КК).

VI. *Злочини у сфері охорони державної таємниці*: розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості (ст. 422 КК).

VII. *Військові службові злочини*: зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем (ст. 423), перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 424), недбале ставлення до військової служби (ст. 425), бездіяльність військової влади (ст. 426 КК).

VIII. *Злочини проти порядку несення військової служби на полі бою та в районі бойових дій*: здача або залишення ворогові засобів ведення війни (ст. 427), залишення гинучого військового корабля (ст. 428), самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю (ст. 429), добровільна здача в полон (ст. 430), злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні (ст. 431), мародерство (ст. 432 КК).

IX. *Злочини, відповідальність за які передбачена міжнародними конвенціями та договорами*: насильство над населенням у районі воєнних дій (ст. 433), погане поводження з військовополоненими (ст. 434), незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання ними (ст. 435 КК)¹.

Традиційно невід'ємним елементом кримінологічної характеристики військових злочинів є їх *кількісно-якісні* показники. Рівень

¹ Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : навч. посіб. / Г. М. Анісімов, Ю. П. Дзюба, В. І. Касинюк та ін. ; за ред. М. І. Панова. – Х. : Право, 2011. – С. 20–21.

злочинів проти встановленого порядку несення або проходження військової служби показує, що у 2007 р. їх було зареєстровано 508, у 2008 р. – 450, у 2009 р. – 442, у 2010 р. – 551, у 2011 р. – 493, у 2012 р. – 352¹. Це означає, що протягом 2007–2012 рр. загальна кількість злочинів, які вчинені військовослужбовцями, із певним коливанням скоротилась майже на третину. Звичайно, що рівень злочинів військових не є об'єктивним, оскільки не охоплює великий пласт прихованих (латентних) злочинів, що не відбиваються у показниках кримінально-правової статистики через: замкнутість, автономність військової сфери, слабку доступність до неї з боку громадськості, високий рівень корпоративності, сталі традиції військовослужбовців.

Від показників рівня військових злочинів відрізняється інший показник – рівень судимості. Так, за 2007–2012 рр. судами України було засуджено 2 124 військовослужбовці, зокрема: у 2007 р. – 382, у 2008 р. – 387, у 2009 р. – 395, у 2010 р. – 390, у 2011 р. – 283, у 2012 р. – 287². Цей показник за означений період скоротився на чверть.

Аналіз зміни абсолютних показників військових злочинів дозволяє дійти висновку, що *динаміка* злочинів проти встановленого порядку несення або проходження військової служби протягом останніх років тяжіє до поступового скорочення, яке за період 2007–2012 рр. становить близько 30 %.

Структуру цієї групи злочинів можна представити у тому числі й шляхом виділення питомої ваги найбільш поширених її проявів. На частку злочинів щодо порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (ст. 406 КК) («дідівщина») припадає близько 30 %; викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 410 КК) у структурі військових

¹ Лист Генеральної прокуратури України від 10.06.2013 р. № 27/2-47вих-13.

² Зведена статистична звітність Державної судової адміністрації України за 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012 рр.

злочинів займають майже 15 %; різні види ухилення від військової служби (статті 407–409 КК) та перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 424 КК) становлять кожна по 20 %¹. Указана структура свідчить, що на лівову частку злочинів, що вчиняються військовослужбовцями в Україні, припадає всього чотири склади злочинів, відповідальність за які передбачена статтями 406–410 і 424 КК України.

Ще одним різновидом структури військових злочинів є та, що побудована за критерієм виду військового формування. Так, найчастіше злочини вчиняються військовослужбовцями сухопутних військ, повітряних та військово-морських сил. На ці формування приходить близько 60 % усіх засуджених військових. Найменше засуджується осіб із лав внутрішніх військ МВС України, залізничних військ та Служби безпеки України. Така ситуація пояснюється питомою вагою різних родів військ Збройних Сил України.

Географія вказаних злочинів може бути представлена, наприклад, за аналізом інформації про кількість злочинів військовослужбовців, зареєстрованих відповідними органами прокуратури, залежно від їх дислокації. Так, найбільше злочинів реєструється прокуратурою Центрального, Південного й Кримського регіонів України, найменше – прокуратурою Західного регіону України. Ці дані цілком кореспондуються із географією військових злочинів залежно від області, на території якої розташована військова частина, де відбувається несення чи проходження військової служби. За цим критерієм найчастіше такі злочини вчиняються в Одеській, Київській та Харківській областях.

«Ціна» злочинів проти встановленого порядку несення чи проходження військової служби може оцінюватись у матеріальному, фізичному й моральному вимірах. З матеріальної точки зору це збитки (у грошовому вартісному аспекті) для держави й суспільства від вчинення різних військових злочинів. Звичайно, що об'єктивної статистики щодо матеріальної шкоди від цих злочинів не існує. При цьому логічним буде висновок про те, що найбільшу шкоду завдають злочини проти порядку збереження та користування військовим майном та службові злочини військовослужбовців. Наприклад,

¹ Лист Генеральної прокуратури України від 10.06.2013 р. № 27/2-47вих-13.

у 2011–2012 рр. частка злочинів корупційної спрямованості у військовій сфері збільшилась з 20 % до 26 %. Лише за вказаний період ними завдано державі збитків на 124,5 млн грн, що становить п'яту частину від усіх корупційних злочинів. У 2012 р. більше половини збитків щодо військового майна (38,7 млн грн) завдані розкраданням державних коштів, 472 тис. грн – розкраданням зброї та боеприпасів, 35,5 млн грн – іншими злочинами. Враховуючи, що відповідно до Державної цільової оборонної програми розвитку озброєння і військової техніки Збройних Сил на 2012–2017 рр., затвердженої Кабінетом Міністрів України, планується суттєве збільшення обсягу державних асигнувань у розвиток й модернізацію військової сфери, рівень матеріальних збитків для держави через різні зловживання лише зростатиме¹. Це сприятиме збільшенню «ціни» і всіх військових злочинів. Отже, вказані групи злочинів військовослужбовців заважають здійсненню системного реформування Збройних Сил України, сприяють зниженню економічного потенціалу, ресурсного та матеріально-технічного забезпечення Міністерства оборони України.

Наслідки фізичного характеру від вчинення військових злочинів (передусім загальнокримінальної спрямованості, поєднаних із насильством), вимірюються шкодою для здоров'я потерпілих, фізичними стражданнями від нанесених тілесних ушкоджень (особливо це стосується випадків нестатутних відносин між військовослужбовцями). Моральний вимір «ціни» таких злочинів є найбільш завуальованим, оскільки його важко дослідити, а тим більше оцінити негативні наслідки. До цього аспекту можна віднести занепад бойового духу армії, зниження авторитету військових начальників та престижності професії військовослужбовця.

Кримінологічна характеристика злочинів, що вивчаються, включає інформацію не лише про злочини, а й про тих, хто їх вчиняє, тобто особу злочинця-військовослужбовця. Згідно із ч. 2 ст. 5 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» військовослужбовці залежно від виду військового звання поділяються на кілька груп: рядовий, сержантський і старшинський, офіцерський (молодший,

¹ Докладніше див.: Серeda Г. Запобігання і протидія корупційним проявам – один із основних пріоритетів діяльності прокуратури з нагляду за додержанням законів у военній сфері / Г. Серeda // Вісн. прокуратури. – 2013. – № 4. – С. 13–19.

старший, вищий) складі¹. Тому аналіз відповідної інформації про злочини, що вчиняються різними категоріями військових, є невід'ємною частиною кримінологічної характеристики цих злочинів.

За статистичними даними Державної судової адміністрації України щодо кількості засуджених військовослужбовців за видом звання, близько половини з них припадає на рядовий склад, чверть – на сержантський і старшинський склад, близько 15 % – на молодший офіцерський, а 10 % – на старший офіцерський склад. І трапляються лише поодинокі випадки притягнення до кримінальної відповідальності представників вищого офіцерського складу за вчинення військових злочинів.

Щодо співвідношення злочинців строкової служби та за контрактом, то воно постійно збільшується у бік військовослужбовців-контрактників. Цьому є просте пояснення: з кожним роком зменшується кількість призовників строкової служби, а з 2015 р. передбачається взагалі комплектування армії виключно військовослужбовцями за контрактом. На нашу думку, це потягне суттєве зменшення передусім насильницьких злочинів у лавах Збройних Сил.

Висновок. Аналіз кількісно-якісних показників військових злочинів дає підстави стверджувати про поступове, але впевнене скорочення військових злочинів. Це можна пояснити зменшенням контингенту військовослужбовців строкової служби, що природно тягне скорочення частки злочинів, пов'язаних із нестатутними відносинами; активізацією в державі боротьби із корупцією, в тому числі й у воєнній сфері, через прийняття низки антикорупційних нормативно-правових актів², що зумовлює зменшення службових

¹ Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 берез. 1992 р. № 2232-XII // Відом. Верхов. Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 385.

² Наприклад, див.: Про засади запобігання і протидії корупції [Електронний ресурс] : Закон України від 7 квіт. 2011 р. № 3206-VI. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. – Заголовок з екрана; Про утворення Національного антикорупційного комітету [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 26 лют. 2010 р. № 275/2010. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/10557.html>. – Заголовок з екрана; Про Національну антикорупційну стратегію на 2011–2015 роки [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 21 жовт. 2011 р. № 1001/2011. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/1001/2011>. – Заголовок з екрана; Про затвердження Державної програми щодо запобігання і протидії корупції на 2011–2015 роки [Електронний ресурс] : постанова Каб. Міністрів України від 28 листоп. 2011 р. № 1240. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1240-2011-p>. – Заголовок з екрана.

злочинів; та проведенням послідовних кроків щодо реформування Збройних Сил України із відповідним збільшенням соціального й грошового забезпечення військових. Останнє сприяє зменшенню показників корисливих злочинів представників української армії.

Статья посвящена изучению количественных и качественных показателей (уровень, структура, динамика, география, «цена») преступлений против установленного порядка несения или прохождения службы и анализу данных о личности преступника-военного.

The article is devoted to the study of quantitative and qualitative indexes (level, structure, dynamics, geography, «price») of crimes against the set order of execution or passing of service and analysis of data about person of criminal-man of arms.

*Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем запобігання злочинності НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 8 від 14 серпня 2013 р.).
Рецензент – доктор юридичних наук, професор
В. В. Голіна.*